

ORIGO CONSTANTINI IMPERATORIS И ПЪТЯТ НА КОНСТАНТИН КЪМ ЕДНОЛИЧНАТА ВЛАСТ

Деяна Гарчева

Констатацията на Арнолд Джоунс (Jones 1964, 77), направена в обобщителната му работа, посветена на късната римска история, че „Константиновото управление е добре документирано от религиозна страна”, е съвсем точна и конкретна. В нейната сърцевина се прокарва убеждението, че вниманието от страна на църковните историци, и въобще на Църквата, към този римски император не е никога закъсняло, нито пък някога е било изоставяно или занемарявано. Достатъчно е да споменем само няколко от проявленията – като започнем с Миланското споразумение, завинаги преобърнало съотношението на силите между християни и нехристияни в пределите на римската държава, минем през шедьоврите на Рафаело и неговата школа в Понтификалния дворец във Ватикана¹, посветени на ключовите от християнска гледна точка епизоди от Константиновия живот, и завършим с всеизвесния средновековен фалшификат, познат като *Donatio Constanini*², – за да очертаем основните линии и признаем съществуването на огромния църковен конструкт, наречен „мит за Константин”.

Добрата документираност на религиозната политика на Константин, уви, съвсем не означава, че споровете в науката са изгладени, а неяснотите преодолени. Красноречив пример за това е току-що споменатото Миланско споразумение между Константин и Лициний, чиято 1700-годишнина ще бъде отбелязана през следващата 2013 г. Факт, който никак не е попречил и до днес да циркулират едно-

---

¹ Епизодите от живота на Константин, които са изобразени в т. нар. Зала на Константин, са следните: 1) Явяването на Кръста; 2) Битката на Константин срещу Максенций; 3) Кръщението на Константин и 4) Дарението на Константин.

² Много добро обобщително изследване по въпроса за т. нар. Дарение на Константин вж. при Vian 2010: *passim*.

временно, от една страна, неточното наименование „Милански едикт”, а, от друга, пълното отричане значението на случилото се в Милано през февруари 313 г. Както може да си помисли човек неизкушен от въпроса, спорът тук съвсем не се ограничава до използваните юридически термини, а се корени в самата негова същност.

Като обобщение на тези кратки уводни бележки за отношението на ранните църковни писатели към Константин, би било полезно да се отбележи, че по отношение на изворите нещата са така поставени, че е невъзможно да се обясни християнизацията на римската държава, а и на цяла Европа, без да се мине през неговата личност. Въпреки че такива опити са правени, и то съвсем не отскоро, с изкарването на авансцената на някой от другите участници в събитията в периода между 311 и 313 г. – на Лициний³ или пък напоследък на Галерий⁴ – Константиновата ръководна роля остава неизменна. Тази роля съвсем не е продукт на съвременната хуманитаристика, така че да може да бъде модифицирана, а е продиктувана в същностната си част именно от съчиненията на най-ранните църковни автори и особено на Евсевий. За да потвърдя казаното, умишлено тук няма да цитирам Евсевий, а един друг християнски автор – Орозий, живял и творил век след Константин, в чиято „История срещу езичниците” обаче, еволюизиращият тон към Константин съвсем не е заглъхнал. Краткият откъс от изречението, в което се забелязват нотките на

---

³ По отношение на Лициний вж. Gregoire 1938, 559–560, според когото, наред с другото, Лициний се легитимира като християнски император чрез изкарването на рода си от Филип!! (тук, може би става дума за неточно преведеното „a Philippis originem traere” от HA, v. Gord. 34, 5), обявен, както е широко известно, от Евсевий (HE 6, 36) за християнин. Според Грегоар, именно Лициний е издал едиктите от 311 и 313 г. (Gregoire 1938, 588).

⁴ Ролята и (съ-)авторството на Галерий на т.нар. Сердикийски едикт на толерантността днес са утвърдени в историографията. На базата на достигналите до нас късноантични източници обаче, както и от самия текст на едикта, не може да се твърди, че Галерий е станал християнин, макар и в последните си дни. Изрази като “Christiani ad bonas mentes redirent” и “Christianos [...] tanta stultitia ocupasset” (Lact. 34, 2) потвърждават, че Галерий дори не е изпитвал симпатии към християните. Политическите причини за издаването на едикта трябва да се търсят в неуспеха на предприетите именно от него мерки за връщането на християните (все по-многочислени и затова превърнали се в съществен социален фактор на Изток) към старите традиции.

облекчение, гласи следното: *И така, от Костантин, та до ден днешен, всички императори, с изключение на Юлиан ..., били християни.* (Oros. 7, 28, 2)

Току-що въведеният цитат е част от съчинението, с което бих искала да ангажирам вниманието в следващите редове. Това е така нареченият „Валезиев аноним“, който в своята първоначална версия е нехристиянска творба, конвертирана обаче по-късно, чрез различни интерполации, в християнски текст. От тази гледна точка Анонимът е важен като предоставена възможност да се изследват начините на абсорбиране на християнски елементи в нехристиянските текстове в Късната античност, от една страна, и от друга по този начин да се подпомогне интерпретацията на самите християнски текстове.

И така какво представлява *Origo Constantini imperatoris*⁵? С това име е известен първият от двата късноантични текста⁶, които публикува за първи път Анри дьо Валоа като добавка към изданието си на Амиан Марцелин от 1636 г. ОС е достигнала до нас само в един ръкопис, съставен в началото на IX век във Верона и намиращ се днес, разделен на четири части, половината в Берлин, половината в Санкт-Петербург (Festy 2005, 182). Въпреки слабата си кодикологична засвидетелстваност, един път издаден, анонимният текст намира широк отклик в европейската филологическа и историческа общественост и е многократно преиздаван, коментиран и проучван. Последното критично издание, снабдено с превод на немски, е това на Ингемар Кьониг, публикувано през 1987 в Трир⁷. За съжаление и до днес в българска среда липсва критически прочит и цялостен превод на ОС, – нещо повече – дори по-ранните издания на латинския текст са недостъпни в българските библиотеки!⁸ Въпреки участието на проф. Велизар Велков в изданието на Жак Моро от 1968 г.⁹ и въпреки високата историографска стойност на ОС за българските

---

⁵ Оттук нататък цит. ОС.

⁶ Вторият текст е известен с името „Theodericiana“ и разказва историята на Италия около и след 476 г.

⁷ Вж. в Библиографията König 1987.

⁸ В настоящия момент единственото познато ми достъпно издание на „Валезиевия аноним“ в България се намира в библиотеката на „Класическа филология“ в СУ.

⁹ Вж. Библиографията..

земи, единствените работи върху текста в България остават частичният превод в първия том на поредицата „Латински извори за българската история” от 1958 г.¹⁰ и в изследването, отново на В. Велков и отново от края на 50-те години, посветено на града в Тракия и Дакия, където Анонимът е привлечен като извор за историята на източните балкански провинции¹¹.

В днешния си вид ОС представлява аналитично-биографичен историографски текст, посветен на Константиновия път във властта, организиран в 35 кратки глави, които на свой ред са разпределени в шест тематични секции. Така в пълния си обем работата обхваща малко по-малко от 10 страници в изданието на Моро/Велков.

Въпросите за историята на възникването на ОС, и в частност тези за неговите извори и авторство и до днес остават основно занимание на извореведите. Въпреки постоянно увеличаващият се брой на изследванията неяснотите остават. И няма как да е иначе, тъй като голямата част от хипотетичните извори са все текстове „X”, т.е. недостигнали до нас. Така решаването на въпроса с изворите на Анонима, минава през решаването на един друг въпрос – този за същността и влиянието на ЕКГ¹² върху по-късните текстове – ЕКГ, от която до нас не е достигнала нито дума, но която е повече от необходима, за да обясни многобройните текстови взаимовръзки между автори, които не са могли да ползват съчиненията помежду си.

Тенденциите на разсъждение относно въпроса за авторството и датата на съставяне могат да бъдат обобщени в следните две насоки. От една страна, мнението на И. Кьониг, според когото ОС (без интерполациите на Орозий, разбира се) е съставен наведнъж във вид, подобен на този, в който го познаваме днес, между 381 и 395 г. *Terminus post quem*, т.е. 381 г., германският учен определя с относителна сигурност на базата на аргумента, че Анонимът ползва за някои места от съчинението си от първа ръка хрониката на Хиероним (изд. ок. 380 г.), а не нейните по-ранни извори, т.е. Евтропий или

---

¹⁰ Вазелиев Аноним. – В: Латински извори за българската история. Том I. София: Изд. БАН, 1958, с. 319–325.

¹¹ В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност (IV–VI в.). София: БАН.

¹² Т. нар. *Enmannsche Kaisergeschichte* или „Енманова императорска история”.

ЕКГ. За *terminus ante quem* – 394/5 г. Кьониг не се изказва категорично, тъй като липсват каквито и да е особености на текста, които да позволяват определянето на някаква дата. Все пак изследователят приема датировка между 391 и 395 г. като правдоподобна, имайки предвид бележката на Момзен, че Анонимният автор вероятно е написал съчинението си *ante tempora absolute Christiana*, т. е. преди официализирането на християнството от Теодосий. (König 1987, 26 – 27) Обобщавайки разсъжденията си, Кьониг прави уговорката, че въпреки “епохалното си значение” датата 394-та съвсем не е сигурна, тъй като „старата религия останала да съществува в Италия чак до VI век” (цит. Greffcken, König 1987, 26 – 27).

От друга страна Мишел Фести през 2002 г. лансира хипотезата за възникването на ОС на няколко последователни етапа. Според френския изследовател „в началото е съществувал извор с аналитичен характер, езически, разказващ имперската история от най-малко 305 г. до 324/5 г. и много детайлен за войните между Константин и Лициний”. (Festy 2005, 191). Този аналитичен извор трябва да е възникнал преди 326 г., тъй като отрежда важна роля на сина на Константин – Крисп, който впоследствие е убит и подложен на “*damnatio memoriae*” от своя баща (Festy 2005, 192). На един втори етап, по мнението на Фести, към края на IV век, „анонимен автор е трансформирал аналитичния разказ в биография на Константин”. Именно сега трябва да е настъпила редакцията под влияние на съчинение от традицията на ЕКГ или на самата ЕКГ, както и на християнски извор, „доловим – по думите на Фести – в разказа за смъртта на Галерий” (Festy 2005, 192). Текстът във вида, в който го познаваме днес, възниква едва към края на VIII в. и е дело на веронския монах, чийто ръкопис познаваме. Именно този средновековен редактор е направил вметките от историята на Орозий и именно той е деформирал текста до „извадки” („*excerpta*”) (Festy 2005, 192).

Така изложена, концепцията на Фести изглежда достатъчно убедителна. И все пак, както уточнява в заключението си и самият той, тя се основава само на хипотези, тъй като, както споменах по-горе, нито разполагаме с текста на ЕКГ, т. е. с най-съществения източник за формирането на ОС, нито пък сме в състояние да определим в кой точно момент в периода между 416/ 7 (годината на издаване на „История срещу езичниците” на Орозий) и края на VIII век

(окончателната редакция на ръкописа) е била направена интервенцията с извадките от късноантичния християнски автор. В крайна сметка обстоятелството, че не разполагаме с данни за друг преписвач по веригата през този близо 400-годишен период, не означава, че такъв не е имало. Този човек, какъвто и да е бил той, преспокойно е можел да направи вметките от християнския автор, за да доведе текста до вида, приемлив и необходим за интелектуалния живот на епохата.

Въпросите, поставени дотук, са в пряка зависимост със съдържателните особености на ОС, които ще скицирам накратко в следващите редове. Въобще не е трудно да се установи, дори при най-бегъл досег с текста, че основната тема на първата част на „Валезиевия аноним“ е издигането на Константин до едноличната власт в римската държава¹³, след като преодолява своите съперници и претенденти за трона през годините след края на Първата тетрархия. Веднага трябва да се отбележи, че тази основна тема на съчинението се разкрива пред читателя в процеса на неговото четене – авторът на ОС никъде не декларира, че смята да пише биография или дори някакво представяне на Константиновия политически път. Напротив, от самото начало, та до самия край на творбата личи стремежът към пълна дистанцираност, придържане в максимална степен към точната фактология и последователност на събитията и нежелание да се коментира или проблематизира което и да е от описваните лица и факти.

Стремежът към хронологическа точност на автора е лесно доловим. Въпреки че в ОС по начина, по който го познаваме днес, съществува известие само за един консулат – този на Лициний и Константин от 315 г., претворяването на амбицията към ред в изложението личи в опита на автора след всеки край на управление да се съобщат годините на неговата продължителност. Така на пет места в текста са уточнени периодите на управление първо на Диоклетиан и Максимиан Херкулий (Anon. Val. 1), и след това последователно на Галерий (Anon. Val. 8), Максенций (Anon. Val. 12), Лициний (Anon. Val. 29) и на самия Константин (Anon. Val. 35). Фактът впрочем, че ОС започва точно с такава бележка за продължителност на управление –

---

¹³ Като подтема на тази установена вече широко в науката тема, можем да посочим конфликтите между Константин и Лициний. Вж. König 1987, 7 – 8, *passim*.

тази на Диоклетиан и Максимиан – с основание е предизвиквало спорове по въпроса дали първата част на „Валезиевия аноним“ е завършен текст или представлява „извадка“ или „извадки“ от по-обстойна работа.

Тук ще оставя този спор, който е проблем на по-различно проучване, за да се върна към основния поставен въпрос. Потвърждение за главната тема на ОС е начинът, по който авторът организира и излага своята информация. Така след уводната биографична бележка за произхода на Константиновите родители, и по-специално, на Констанций Хлор, текстът може да бъде разделен на три части, различни по своя обем и събитийна гъстота. По този начин в първата част, обхващаща секции 2, 3 и 4, е разказана цялата история на Константин – от неговото потекло и рождение, през службата му във войската на Галерий, завръщането му при Констанций и обявяването му за император, до разказа за действията, конфликтите и накрая отпадането или отстраняването на всички императори от последните тетрархии, които последователно се изправят пред него по пътя му към властта преди диархията с Лициний.

От тези разкази за края на управлението и живота на Константиновите съперници, два – този на Галерий и този за Максенций – са особено ценни за дефинирането на взаимодействието между християнските и нехристиянските текстове в късната античност. Този на Галерий, защото всъщност представлява фактологически точно изложение на написаното от Орозий по въпроса. „Тежките и непоносими мъки и страдания“¹⁴, които християнският писател усилва до крайност, за да подчертае трагичния край на един гонител, са транспонирани в ОС, чийто автор, както вече уточних, е индиферентен към коментарите и оценките за своите герои. Поради тези причини може логично да се предположи, че откъсът за смъртта на Галерий в ОС е текст „внесен“ от християнски(я) редактор на работата.

По съвсем различен начин стои въпросът с битката при Милвийския мост и последвалата смърт на Максенций. Тя е разказана с естествената за Анонима фактуалност и дистанцираност, като една от многото битки, проведени от Константин по пътя му към властта.

---

¹⁴ Срв. текстовете на Орозий (Oros. 7, 28, 12 – 13) и Валезиевия аноним (Anon. Val. 8).

Ако за автора на късноантичния текст има нещо по-особено в тази битка, то би било в особеността, че след нея Лициний остава единственият пряк съперник на Константин на римската политическа сцена.¹⁵ Същевременно, е много добре известен полемичният подход в интерпретациите на ранните християнски историци. Те „издигат” конфликта при Милвийския мост, особено чрез разказаното от Лактанций и Евсевий „видение” на Константин, до нивото на решителен конфликт между езичници и християни, приключил в полза последните. Натрапеното впоследствие отношение към Максенций, като едва ли не към гонител, е съвсем неоснователно, тъй като той не само приема безусловно утвърдените вече от Константин мерки за търпимост, но и никога сам не се проявява като гонител. Можем да заключим следователно, че описанието на ОС за края на Максенций показва особеностите на разказ, принадлежащ към канавата на първоначалния „нехристиянски” вариант.

Втората част от ОС, заемаща повече от две трети от целия обем на съчинението (Anon. Val. 14 – 29), е посветена на двете войни между Константин и Лициний, които окончателно утвърждават Константин като едноличен владетел. Тук няма да се спирам подробно, тъй като въпросът е многократно изследван и ясен от историческа гледна точка, а и едва ли е необходимо да се повтарят „заслугите” на Валеzieвия аноним за това. Именно този текст е най-подробният античен извор по въпроса, част от чиито детайли – като подробно описания повод за първото стълкновение между Константин и Лициний, подробностите около съотношението на войските на съперниците, поименното споменаване на местонахожденията на две от битките – Callipolis и Chrysopolis – и не на последно място възможността да се проследи по места целия път на двамата – не са намерили място в нито един от останалите повествования по въпроса.

---

¹⁵ Тук, изглежда, има „избързване” в разказа, който, след кратка въвеждаща част, отнасяща се към началото на 313 г., веднага преминава към събитията, случили се между Константин и Лициний, без да се споменава нищо за победата на Лициний над Максимин Дая – съимператорът на Изток, който, всъщност, е последният съперник на двамата преди диархията. Както стабилно обосновава тезата си Кьониг, авторът може да е решил да не споменава Максимин Дая, тъй като неговото отстраняване няма „непосредствена връзка с Константиновите военни акции по пътя към самовластието” (König 1987, 6).

И все пак тук би било полезно да се отбележи възникналата в традицията на текста лакуна. Разказът на Анонима за събитията след 314 г. (или 316 г., според по-новите проучвания) е прекъснат и загубеното от него впоследствие е заместено с една, всъщност първата, от шестте извадки от „История срещу езичниците” на Орозий, поставяща въпроса за пробудилата се у Лициний ненавист към християните, която го накарала да ги прогони от двореца си, а после и да започне война с Константин (Oros. 7, 28, 18 = Anon. 20). Трудно е да се предполага какво е било съдържанието на заличеното място. Посоката на мислене на Кьониг по отношение на това ми се струва съвсем оправдана – възможно е да е имало данни за „политически или военни акции на Лициний или Константин” (König 1987, 8), които впоследствие да са отпаднали, било защото не са били необходими по отношение на основната тема на ОС, а именно достигането му до едноличната власт, било защото християнският редактор ги е намерил за неподходящи при адаптирането на текста към християнските литературни канони.

Накрая, последната, трета част от Анонимното съчинение разказва историята на Константин от началото на самостоятелното му управление до смъртта му през 337 г. Може би защото излиза вече извън поставеното като задача от автора, това е относително най-кратката и интерполирана част от ОС. Именно тук са концентрирани по-голямата част от извадките от Орозий. Краткото им съобщаване е достатъчно, за да се добие представа за общия тон. Първата, непосредствено следваща, “свързващата” извадка за „изчезването на преследвачите” (Oros. 7, 28, 21 = Anon.Val. 29), е центрирана около обстоятелството, че „Константин бил първият християнски император като се остави настрана Филип”, който, по думите на автора, бил доголкава християнин, „че 1000-годишнината на Рим да бъде посветена на Христос, а не на идолите” (Oros. 7, 28, 1-2 = Anon.Val. 33). Втората извадка е за мирния начин по който Константин осъществил прехода от езичество към християнство (Oros. 7, 28, 28 = Anon.Val. 34). Третата – за победата му над едно от „най-многобройните готски племена” (Oros. 7, 28, 29 = Anon.Val. 34), в четвъртата извадка – предотвратяването на преврата на Калокер в Кипър (Oros. 7, 28, 30 = Anon.Val. 35) и в пета – уточнението за смъртта на Кон-

стантин, която настъпила в „обществена вила близо до Никомедия” (Oros. 7, 28, 31 = Anon. Val. 35).

Както се вижда, всички тези ексцерпти от Орозий не нарушават по никакъв начин първоначалната нехристиянска канава на ОС. Нещо повече – те са красноречив пример за това как в късно-антична среда, а и по-късно – през Средновековието, т.нар. езически текстове продължават да съществуват „съвместно”, макар и посъкратени и модифицирани, с християнските си събратя. Именно затова смятам, че ОК трябва да бъде оценен и у нас не само „на парче”, като източник за нужната историческа информация, а и като цялостен културен феномен, в който частичното се откроява по-ясно тъкмо на фона на общото.

БИБЛИОГРАФИЯ

Текстовете и преводите от „Валезиевия аноним” и Орозий са направени по изданията:

Excerpta, Valesiana. Recensuit Jacques Moreau. Editionem curavit Velizar Velkov. Lipsiae, Teubner, 1968.

Orose. Histoires (Contre les Païens). Tome III. Text etabl. et trad. par Marie-Pierre Arnaud-Lindet. Paris: Les Belles Lettes, 1991.

Festy 2005: M. Festy. Réflexions sur l’„Origo Constantini Imperatoris” (Anonymi Valesiani pars prior). – In: *Historiae Augustae Colloquium Barcinonense* (2002). Bari: Edipuglia, 2005, 181–193.

Grégoire 1938: H. Grégoire. About Licinius’ Fiscal and Religious Policy. – In: *Byzantion*, Tome XIII, 1938.

Jones 1964: A.H.M. Jones. *The Later Roman Empire 284–602: A social, economic and administrative survey*. Vol. I. Oxford: Basil Blackwell, 1964.

König 1987: I. König. *Anonymus Valesianus. Teil I. Text und Kommentar*. Trier: Trierer Historische Forschungen, 1987.

Vian 2010: G. M. Vian. *La donazione di Costantino*. Bologna: Mulino, 2010².